

Engle og oversættere

Høgenhaven, Jesper

Published in:
Bibeloversættelser

Publication date:
2009

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Document license:
[CC BY-NC-ND](#)

Citation for published version (APA):
Høgenhaven, J. (2009). Engle og oversættere. I G. Hallbäck (red.), *Bibeloversættelser: Fra Resens oversættelse 1607 til Den Nye Aftale 2007* (s. 37-50). Det Teologiske Fakultet.

DET TEOLOGISKE FAKULTET
KØBENHAVNS UNIVERSITET

GEERT HALLBÄCK (red.)

Bibeloversættelser

Fra Resens oversættelse 1607 til Den Nye Aftale 2007

ISBN 978-87-91838-14-9

GEERT HALLBÄCK (red.)

Bibeloversættelser

Fra Resens oversættelse 1607 til Den Nye Aftale 2007

An abstract geometric design on a dark background. It features several thin, light-colored lines forming circles and arcs. A large, dark, curved shape, possibly a stylized letter 'C' or a part of a circle, is prominent on the left side. The bottom right corner has a darker, more solid-looking area with some subtle texture.

Publikationer fra Det Teologiske Fakultet

Bibeloversættelser

Geert Hallbäck (red.)

Fra Resens oversættelse 1607 til Den Nye Aftale 2007

Tine Lindhardt

Geert Hallbäck

Bodil Ejrnæs

Jesper Høgenhaven

Center for Studiet af Bibelens Brug

Bibeloversættelser

Fra Resens oversættelse 1607 til Den Nye Aftale 2007

Bibeloversættelser.

Fra Resens oversættelse 1607 til Den Nye Aftale 2007

Publikationer fra Det Teologiske Fakultet 6

Licensed under Creative Commons

Forfatterne og Det Teologiske Fakultet

ISBN: 978-87-91838-14-9 (papir)

ISBN: 978-87-93361-10-2 (PDF)

Udgivet af

Det Teologiske Fakultet

Københavns Universitet

Købmagergade 44-46

1150 København K

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord	1
<i>Lektor Geert Hallbäck</i>	

Det Nye Testamente på nudansk - hvorfor det?	3
<i>Generalsekretær Tine Lindhardt, Bibelselskabet</i>	

Oversættelsestyper	11
<i>Lektor Geert Hallbäck</i>	

"Efter den hebræiske og græske tekst". Om Resens Bibel.....	23
<i>Lektor Bodil Ejrnæs</i>	

Engle og oversættere	37
<i>Professor Jesper Høgenhaven</i>	

Forord

Den 16. november 2007 udkom *Den Nye Aftale – Det Nye Testamente på nudansk*, Bibelselskabets nye oversættelse af Det Nye Testamente i en mere lettilgængelig og nutidig udgave end den autoriserede oversættelse fra 1992. Det var en nyhed i de danske bibeloversættelsers historie, at Bibelselskabet, der er ansvarlig for udgivelsen af autoriserede Bibler i Danmark, havde taget initiativ til og finansieret en supplerende oversættelse, der skal fungere sideløbende med den autoriserede bibeloversættelse. Det normale har været, at alternative bibeloversættelser er udgivet i privat regi, men med *Den Nye Aftale* udsendte Bibelselskabet en slags 'halvofficiel' supplerende oversættelse af Det Nye Testamente.

Denne begivenhed ville Center for Studiet af Bibelens Brug gerne markere. Samtidig var 2007 jubilæumsår for en af de mest markante og længstlevende danske bibeloversættelser, nemlig Resens oversættelse fra 1607, der altså i 2007 kunne fejre sit 400 års jubilæum. Det ville vi også gerne markere – ikke mindst fordi de to oversættelser placerer sig i hver sin ende af spektret for bibeloversættelser, den ene ordret og bogstavtro (Resens), den anden meningsbaseret og nudansk (*Den Nye Aftale*). På den måde kunne sammenstillingen af de to oversættelser give anledning til nogle mere principielle overvejelser over oversættelse i almindelighed og bibeloversættelse i særdeleshed.

26. november 2007 afholdt Centeret en såkaldt 'temaeftermiddag' om bibeloversættelse, og nærværende hæfte indeholder bidragene fra det arrangement. Medvirkende var Tine Lindhardt, der er generalsekretær for Bibelselskabet og dermed ansvarlig for udgivelsen af *Den Nye Aftale*, men meget mere end det, da hun også var en af oversættelsens tre redaktører. Undertegnede, der til daglig er lektor i Det Nye Testamente ved Det Teologiske Fakultet i København, var ligeledes medlem af oversættelsesredaktionen (det tredje medlem var cand. mag. Malene Bjerre). Bodil Ejrnæs er lektor i Det Gamle Testamente ved Det Teologiske Fakultet og har

i en lang årrække arbejdet med de danske bibeloversættelsers historie. Endelig er Jesper Høgenhaven professor i faget Det Gamle Testamente.

Tine Lindhardts oplæg var ikke skrevet ned, men fremført på baggrund af notater og stor rutine i at tale om oversættelsen. Det rejste naturligvis et problem for vores lille publikation. Men vi har i stedet fået lov at genbruge Tine Lindhardts efterord i *Den Nye Aftale*. Her præsenteres hensigten med oversættelsen og de principper, der lå til grund for arbejdet. Mit bidrag handler om grundlæggende oversættelsesprincipper og deraf afledte oversættelsestyper og søger at placere *Den Nye Aftale* i forhold til disse typer.

Bodil Ejrnæs præsenterer Resens oversættelse fra 1607, sætter den i sammenhæng med den danske bibeloversættelseshistorie og peger på oversættelsens markante principper – som interessant nok kan genfindes i en moderne dansk oversættelse af (dele af) Det Gamle Testamente: Jens-André P. Herbener og Philippe Provançal (red.), *Ny bibeloversættelse – på videnskabeligt grundlag. Introduktion. Annoteret prøveoversættelse. Da Gud begyndte kap. 1-12. Jeshajahu kap. 1-12*, København 2001. Her tager Jesper Høgenhaven over, idet han undersøger nogle konkrete steder i Det Gamle Testamente i forhold til den hebraiske tekst, den græske oversættelse fra antikken (Septuaginta – også skrevet: LXX), den autoriserede oversættelse fra 1992 og *Ny bibeloversættelse* fra 2001. Desuden drøfter han kritisk nogle af principperne bag *Ny bibeloversættelse*.

Geert Hallböck

Det Nye Testamente på nudansk – hvorfor det?

Generalsekretær Tine Lindhardt, Bibelselskabet

Den Nye Aftale – Det Nye Testamente på nudansk er en oversættelse af Det Nye Testamente fra den græske grundtekst, som den foreligger i den 27. udgave af Nestle-Alands *Novum Testamentum Graece*.

Med udgivelsen af *Den Nye Aftale* har Bibelselskabet nået et længe ønsket mål. Helt tilbage i 2001 blev der nemlig taget initiativ til et pilotprojekt, der skulle undersøge muligheden for at lave en oversættelse af Det Nye Testamente med et mere enkelt og nutidigt ordforråd - ikke som et alternativ til den autoriserede oversættelse, men som et supplement. Professor Kirsten Nielsen var den drivende kraft i pilotprojektet, og konklusionen blev, at det både ville være muligt og en god idé at gå videre og gøre pilotprojektet til et egentligt projekt. I den periode fik Bibelselskabet ny generalsekretær, og derfor kom man frem til august 2004, før oversættelsesprojektet blev skudt i gang.

Formålet har været at få en oversættelse af Det Nye Testamente, som man kan forstå uden særlige forudsætninger, og som derfor kan være et godt sted at begynde, når man vil vide noget om kristendom. Præmisser og grundlag for oversættelsen af Det Nye Testamente til nudansk har været: 1) det skal være en videnskabelig oversættelse af den græske grundtekst; 2) den skal holdes i et enkelt og mundret dansk, der kendes af de fleste, og kun i begrænset omfang bruge, hvad man kan kalde fagsprog; 3) oversættelsen skal være meningsbaseret.

Et mundret nutidigt dansk

Luther sagde, at når man skal oversætte Bibelen, skal man lytte til manden på marken og konen i køkkenet. Det sprog, de – og vi – taler, skal man oversætte Bibelen til, for det er det sprog og de ord, man kender fra sin dagligdag. Sproget ændrer sig hele tiden og især dagligsproget, som vi taler med hinanden. *Den Nye Aftale* på nudansk afspejler ikke det sidste

nye inden for sproget. Derfor bruger vi ikke slang eller f.eks. sms-sprog. Vi bruger et almindeligt, ligefremt sprog i et dagligdags toneleje. For eksempel siger vi ikke 'befaler', for i dag er det stort set kun generaler, der befaler. Derimod kan man godt forestille sig, at man i dag giver nogen en ordre eller siger til andre, at de skal gøre sådan og sådan. Vi siger heller ikke 'sky', men 'undgå'. Vi siger 'ked af det', ikke 'bedrøvet', og 'gravid', ikke 'med barn' for nu at nævne et par eksempler. Man kan sige, at vi forsøger at gøre sproget så upåfaldende som muligt, så det ikke er det, man lægger mærke til eller undrer sig over, men indholdet.

Hvor Luther gik på marken og i køkkenet for at lægge øre til dagligsproget, er vi i højere grad gået på nettet. Her kan man slå ord og begreber op på Google og meget hurtigt se, hvor meget de bliver brugt, og ikke mindst, i hvilken sammenhæng ordene bruges. Det er en god strømpil for, hvad der er nudansk, og hvad der ikke er. Her kan man også opdage, at f.eks. ord som 'retfærdig' og 'retfærdighed' stort set kun findes i rent juridiske sammenhænge, eller at de bruges til at betegne en ligelig fordeling af noget. To til dig, og to til mig osv. Derimod bruger man i dag ikke ordet 'retfærdig', hvis man vil sige om nogen, at de opfører sig som de skal – at de har en ret færd. Men det er faktisk det, ordet 'retfærdig' betyder i den græske grundtekst for Det Nye Testamente. Det vil sige, at hvis man skal have den betydning frem, som ligger i den græske grundtekst, så er man nødt til at oversætte det græske ord 'retfærdig' på en anden måde på dansk. Vi har oversat det til 'gøre som man skal', 'opføre sig som Gud vil have det' og tilsvarende.

Det gælder også en række andre ord, som på sin vis er blevet, hvad man kan kalde bibelsk fagsprog. Altså ord og begreber, som man kender, hvis man kender Bibelen og er vokset op med den. Så ved man at 'retfærdig' også betyder 'at opføre sig som Gud vil have det', og at f.eks. 'testamente' ikke alene er noget, man skriver, før man dør, men også en aftale eller med et andet bibelord, en pagt. Fagsprog er vigtigt af mange grunde. Det gør det nemmere at få nuancer frem og at udtrykke sig præcist i faglige sammenhænge, ligesom det er med til at fastholde en forbindelse bag-

ud til traditionen. Men fagsprog har det problem, at man skal kende det og bruge det jævnlgt for at få glæde af det. Ellers har det den modsatte virkning – det får teksten til at virke fremmed. Derfor har vi i oversættelsen af Det Nye Testamente til nudansk valgt at bruge almindeligt kendte ord og formuleringer, når de findes. Der er dog nogle få fagord, som vi har valgt at lade blive stående. Det gælder først og fremmest tidshistoriske begreber som f.eks. disciple, farisæere, saddukæere og denar, som der ikke umiddelbart findes et almindeligt kendt dansk ord for. Nogle af dem bliver forklaret i ordlisten.

Meningsbaseret

I en meningsbaseret oversættelse lægger man vægt på, at meningen med teksten kommer frem – den mening, som de første læsere/lyttere har hørt og læst. Med et banalt eksempel: Når den græske grundtekst skriver, at folk blev døbt i Jordan, har datidens læsere vidst, at der var tale om Jordanfloden. Men det kan man ikke være sikker på, at læsere i dag ved. Derfor tilføjer vi i den nudanske oversættelse '-floden', så det bliver helt tydeligt, at der er tale om en flod og ikke f.eks. et land. Et andet eksempel er fortællingen om 'en fremmed fra Samaria' (som nogle vil kende som 'lignelsen om den barmhjertige samaritaner'). De første, der hørte Jesus fortælle den historie og siden læste den, vidste, at der var et modsætningsforhold mellem jøder og samaritanere på grund af nogle religiøse stridigheder, og at jøderne ikke havde respekt for samaritanerne. Derfor er det en overraskende pointe, at det netop er en samaritaner, en fremmed, der stopper op for at hjælpe den mand, der bliver overfaldet. Men den pointe er det svært at få fat i, hvis man ikke kender til det negative forhold mellem jøder og samaritanere, og det gør en læser i dag sandsynligvis ikke. Som man kan se, skriver vi 'en fremmed fra Samaria', selv om der i den græske grundtekst kun står 'en fra Samaria'. Vi tilføjer altså 'fremmed' i forsøg på at få den pointe og mening frem, som de første lyttere og læsere har hørt i historien.

Enhver oversættelse, også bibeloversættelse, er i én eller anden grad meningsbaseret, fordi en direkte ordret og ord til ord-oversættelse ikke ville være til at forstå. Men med oversættelsen af Det Nye Testamente til nudansk går vi længere i retning af det meningsbaserede end traditionelt i danske bibeloversættelser. Det gælder som sagt i ordvalget, og vi er også mere tilbøjelige til at bryde den græske sætningskonstruktion op og sætte flere punktummer – hele tiden ud fra det overordnede formål: at teksten skal være mundret og kunne forstås, også selv om man ikke er vokset op med kirke og Bibel. Den meningsbaserede oversættelse går på den måde længere i sin tolkning, end en mere ordret oversættelse gør. Hvis der er flere tolkningsmuligheder, har vi valgt at følge den mest sandsynlige og gængse.

Det er værd at understrege at formålet med en meningsbaseret oversættelse netop er at få meningen med teksten frem, også de steder hvor man måske synes, det er en mening, man har svært ved at forstå eller forholde sig til i en moderne sammenhæng. En meningsbaseret oversættelse er altså ikke en oversættelse, der vil undgå at støde nogen. Tværtimod er formålet, at man skal forstå det, der står, så godt, at man netop kan støde sig – på indholdet! Eller sagt anderledes: Hvis man skal støde sig, skal det være på indholdet, ikke fremmedartede sproglige formuleringer.

En videnskabelig oversættelse af den græske grundtekst til nudansk

Først et par ord om den tekst, der er oversat. Her har vi fulgt Nestle-Alands vurdering af, hvilke af de ældste håndskrifter der hører med til grundteksten. Kun de steder, hvor der 'mangler' hele vers i de ældste græske håndskrifter, har vi inddraget de foreslåede yngre håndskrifter og oversat versene derfra. Der er kun én undtagelse fra denne regel, nemlig oversættelsen af Fadervor, fra *Matthæus' fortælling* kapitel 6 vers 13. Her mangler de ældste håndskrifter sidste del af vers 13: "For du er Gud, du har magten og vi vil altid hylde dig. Amen". Selv om der ikke er tale om et helt vers, har vi taget det med alligevel og oversat det. Vi mener, at det

er en så integreret del af Fadervor, at det ville blive savnet, hvis det ikke blev oversat.

Der er som sagt tale om en videnskabelig oversættelse. Det betyder, at der er brugt de redskaber og metoder, historiskkritiske, analytiske og sproglige, der anvendes i en videnskabelig oversættelse. Det kræver, at man som oversætter behersker kildesproget, græsk; man skal være bibelvidenskabeligt skolet og trænet; man skal kunne vurdere forskellige mulige oversættelser ud fra sammenhæng og baggrund, og man skal have teologisk indsigt og forståelse. Desuden skal man kunne dansk; ikke bare til husbehov og på det niveau, som de fleste af os kan vores modersmål; man skal have dansk som sin spidskompetence, fordi det er dansk, der er målsproget. Eller sagt med andre ord: Man skal kende det danske sprog og dets mange nuancer, så man kan finde lige netop de ord og begreber, der skal til for at få meningen med den græske tekst frem på dansk. Man skal have sprogøre og sans for gode formuleringer og 'godt sprog', der kan hjælpe læseren i forståelsen, og man skal kunne det mundrette og ram-mende sprog.

Så mange kompetencer opgav Bibelselskabet at finde i én person. Derimod fandt vi flere personer, der hver især havde én eller flere af disse kompetencer, og satte dem sammen i oversætterteams, konsulentgruppe og redaktionsgruppe for at sikre, at der på alle niveauer i oversættelsen har været de nødvendige kompetencer til at sikre oversættelsens kvalitet.

Processen

I foråret 2004 godkendte Bibelselskabets bestyrelse grundlaget og præmisserne for en oversættelse af Det Nye Testamente i et mere enkelt, nutidigt og alment anvendt og kendt ordforråd. I august samme år blev der nedsat to oversættergrupper, der hver bestod af tre personer for at få de nævnte kompetencer repræsenteret. Arbejdsgangen i oversættergrupperne var lidt forskellig, men det var fælles for dem, at de danskkyndige og de græskkyndige/eksegeterne har været placeret i centrum af oversættelsen og konstant har udfordret hinanden. Så snart de græskkyndige har oversat

et kapitel til dansk, har de danskkyndige fået det. De har arbejdet oversættelsen igennem for at få meningen frem så klart som muligt og har derefter givet oversættelsen tilbage til de græskkyndige. Deres reaktion har så typisk været, at oversættelsen da sikkert lød bedre nu, men det var bare ikke helt det, der stod på græsk. Hvilket har fået de danskkyndige til at sige: Så fortæl os, hvad der står i den græske tekst. Det har de græskkyndige så gjort – mens de danskkyndige har grebet ordene og foreslået ”Kan man sige det sådan eller sådan”. Efterhånden har man sammen fundet frem til den danske formulering, der bedst muligt udtrykker meningen med den græske tekst. Sådan er vi gået frem ord for ord, vers for vers, kapitel for kapitel, skrift for skrift!

De græskkyndige er på den måde blevet udfordret til ikke at falde ind i traditionelle formuleringer, men har virkelig skullet overveje og udtrykke, hvad der står i teksten. Og tilsvarende er de danskkyndige blevet udfordret til ikke alene at lave en god og flydende dansk tekst, men en oversættelse. Det har været en bunden opgave, hvor der skulle findes danske ord og formuleringer for at oversætte nuancerne i den græske tekst.

Konsulenter, lektører og redaktion

Efter at oversættergrupperne havde afleveret deres første udkast til oversættelsen, så konsulentgruppen på den for at give grupperne et kvalificeret modspil på både det græskfaglige, eksegetiske og det danskfaglige felt. I konsulentgruppen var kompetencer inden for både græsk, teologi, eksege- se og dansk altså også repræsenteret. Når oversættergrupperne havde tygget på konsulentgruppens kommentarer og arbejdet oversættelsen igennem igen, gik den til eksterne lektører, som fra hver deres vinkel (græsk, teologisk, bibelvidenskabelig, dansksproglig, bruger, skole mv.) læste oversættelsen og kommenterede den.

Så tog redaktionsgruppen fat. Hele oversættelsen blev gennemarbejdet ord for ord, lektørernes kommentarer blev inddraget; der blev foretaget konsekvensrettelser og harmoniseringer, det blev besluttet, hvordan brevindledningerne skulle oversættes og sættes op osv. osv. Dertil kom selv-

følgelig den almindelige korrekturlæsning, så der ikke er stave- og slåfejl, og så kommaerne står rigtigt – efter Dansk Sprognævns anbefaling bruger vi i øvrigt ikke startkomma foran ledsætninger.

Det har været en lang proces, som det bliver, når man skal diskutere sig igennem alle ord og begreber, både hvad de betyder i den græske tekst, og hvordan man bedst muligt udtrykker det på et alment forståeligt dansk. Men vi er overbeviste om, at det i sidste ende er med til at sikre, at det både er en oversættelse, og at den er på nudansk, fordi de to sæt spidskompetencer har udfordret hinanden og holdt hinanden i skak.

Nu ligger den der så, *Den Nye Aftale – Det Nye Testamente på Nudansk*. Målet har været at oversætte til et mundret, nutidigt og enkelt dansk, så læseren får al den hjælp, sproget kan give, til at nå ned i teksten og ind i indholdet. Nogle vil sikkert mene, at vi er gået alt for vidt, fordi vi ikke bruger ord som 'nåde', 'barmhjertighed', 'forkyndelse', 'nadver' og 'retfærdiggørelse'. Andre vil mene, at vi slet ikke er gået langt nok, fordi vi bruger ord som 'synd', 'hylde', 'tilbede', 'farisæer' og 'rabbi'. Det er en vigtig samtale og debat, som vi ser frem til og håber mange vil deltage i. God læselyst.

Oversættelsestyper

Lektor Geert Hallbäck

Når vi læser i en dansk oversættelse af Det Nye Testamente, at Jesus sagde sådan og sådan, ved vi selvfølgelig godt, at han ikke talte dansk; ja, vi ved måske oven i købet, at det er oversat fra græsk, selv om Jesus antagelig selv talte aramaisk. Alligevel tror jeg, at de fleste af os umiddelbart vil mene, at det *er* det hans ord, vi kan læse i den danske oversættelse. Vi stoler på, at man kan oversætte dækkende fra det ene sprog til det andet. Men hvis man har prøvet selv at arbejde med oversættelse, mister man hurtigt den barnetro på oversættelsens mulighed. Så ved man, at en oversættelse aldrig er dækkende; der vil altid være en del af meningen, der ikke kommer med i oversættelsen, men der vil også komme noget med i oversættelsen, som ikke fandtes i den tekst, der oversættes fra. Det hænger sammen med, at alle sprog er skæve i forhold til hinanden, både hvad angår den måde, sætningerne konstrueres på, altså syntaksen, og hvad angår de ord, der bruges i sproget. Derfor vil der i enhver oversættelse både være mindre end det, der står i originalteksten, men der vil også være mere, som er nødvendiggjort af betingelserne i det sprog, der oversættes til.

Oversættelse går ud på at overføre sproglig mening fra et kildesprog til et målsprog, fra det sprog, teksten er skrevet på, til det sprog, der oversættes til. Alle oversættelser sigter naturligvis mod både at gengive kildesproget præcist og at formulere sig korrekt på målsproget. Men i praksis vil en oversættelse altid tage mere hensyn til det ene eller det andet af de involverede sprog. Og det giver forskellige oversættelsestyper afhængigt af, om man lægger hovedvægten på det kildesproglige eller det målsproglige. Derfor skelner man i oversættelsesteorien mellem *kildesprogsorienterede* og *målsprogsorienterede* oversættelser. Der er tale om en skala, og den konkrete oversættelse vil placere sig et eller andet sted på skalaen mellem det kildesproglige og det målsproglige. De oversættelser, vi ønsker på det teologiske studium, skal fx primært være kildesprogligt

orienterede. Man skal kunne se, at studenterne har forstået de græske konstruktioner. Mens de oversættelser, der henvender sig til den danske offentlighed, primært skal være målsprogsorienterede. Det gælder naturligvis også den autoriserede oversættelse. Det er klart, at vores nye oversættelse er målsprogsorienteret; men det er ikke her forskellen i forhold til 1992-oversættelsen ligger. Forskellen ligger snarere i opfattelsen af målsproget, idet nudansk har nogle andre grænser og muligheder end det sprog, 1992-oversættelsen benyttede.

En anden vigtig skelnen angår *udtryksbaserede* over for *meningsbaserede* oversættelser. Den udtryksbaserede lægger sig tæt op ad udtrykket på kildesproget og søger at imitere det, mens den meningsbaserede oversættelse ser bort fra kildesprogets udtryk, søger at uddrage meningen af teksten og formulere den naturligt på målsproget. Alt afhængig af om man foretrækker den udtryksbaserede eller ej, kan man kalde den for teksttro (så er man positiv) eller bogstavelig (og så er man negativ). Omvendt kan den meningsbaserede oversættelse fjerne sig så langt fra originalteksten, at den kan beskyldes for at være parafraserende, altså snarere en genfortælling end en egentlig oversættelse. Den autoriserede bibeloversættelse er sine steder ganske udtryksbaseret, mens den nye oversættelse stræber efter at være meningsbaseret.

En tredje skelnen handler om, hvorvidt oversættelsen er *markeret* eller *umarkeret*. Den markerede oversættelse gør udtrykkeligt opmærksom på, at den er en oversættelse, benytter udsædvanlige ord og udtryk, evt. ord hentet fra originalteksten, som enten bibeholdes direkte eller blot fordannes en smule. Det vil man ofte se i videnskabelige oversættelser. Den umarkerede oversættelse søger derimod at formulere sig så upåfaldende som muligt, således at sproget ikke gør opmærksom på sig selv. 1992-oversættelsen opleves måske ikke som særligt markeret af folk, der er vant til et bibelsk og kirkeligt sprog; men af folk, der ikke er initierede på den måde, opleves den som særdeles markeret. Den nye oversættelse stræber derimod efter at være helt umarkeret, og det er selvfølgelig det, der hidser nogle mennesker op, fordi de kirkelige kodeord mangler.

De fleste oversættelser følger en slingrende linje mellem disse yderpunkter. Den helt konsekvente oversættelse vil selvfølgelig enten være kildesprogsorienteret, udtryksbaseret og markeret eller målsprogsorienteret, meningsbaseret og umarkeret. Men det er sjældent at finde sådan en oversættelse i praksis. Den autoriserede oversættelse hælder til det målsprogsorienteret, men også til det udtryksbaseret og markerede, mens vores nye oversættelse er målsprogsorienteret og umarkeret, men nok ligger længere ovre mod det udtryksbaserede, end en helt konsekvent meningsbaseret oversættelse ville gøre.

Tekstnær oversættelse

Hvis det nu er sådan, at en hvilken som helst oversættelse både oversætter for lidt og for meget i forhold til originalteksten, burde man måske helt lade være med at oversætte og i stedet lære det sprog, som de tekster, man gerne vil forstå, er skrevet på. Det er jo det, man forlanger i en videnskabelig sammenhæng. Hvis man vil studere Shakespeare, må man lære at læse ham på engelsk; og de teologiske studenter skal lære græsk og hebraisk for at kunne læse Det Nye og Det Gamle Testamente på grundsprogene. Og alle muslimer skal som bekendt lære at læse Koranen på arabisk, for i egentlig forstand kan Guds åbenbaring ikke oversættes (når den alligevel bliver oversat, er den ikke længere Guds åbenbaring!) Men nu er det ikke alle beskåret at lære græsk og hebraisk og arabisk – eller engelsk for den sags skyld. Trods alle skævheder bliver der da også oversat på livet løs, både tekniske tekster, politiske tekster, religiøse tekster, kunstneriske tekster osv.

Men er det ideelle ikke at oversætte så *tekstnært* som muligt, - at lade oversættelsens udtryk kalkere kildetekstens udtryk så tæt, som det overhovedet lader sig gøre? Så må oversættelsen da blive så nøjagtig, som en oversættelse kan blive. Det må være det, der er det rigtige! Det er ikke mindst religiøse og videnskabelige dogmatikere, der tiltrækkes af sådan en løsning. Eksempler på sådanne konsekvent udtryksbaserede oversættelser er Resens danske oversættelse fra 1607, som Bodil Ejrnæs artikel

handler om, og Jens-André Herbeners helt aktuelle gammeltestamentlige oversættelsesprojekt, hvoraf oversættelsen af 1 Mosebog kap. 1-15 og Esajas kap. 1-12 er udkommet i 2001.

Problemet med konsekvent udtryksbaserede oversættelser er imidlertid dobbelt. For det første er de næsten uforståelige, med mindre man i forvejen kan det sprog, de er oversat fra. Men hvis man kan sproget i forvejen, er der for så vidt ingen grund til at få teksterne oversat. Måske kan den slags oversættelser være en hjælp til at lære at forstå originalsproget, sådan som man kender det fra interlineære oversættelser, hvor hver glose i originalsproget oversættes til en glose på målsproget. Men det er jo et decideret studieteknisk redskab; hovedparten af læserne er derimod interesseret i en oversættelse for at forstå, hvad der står i teksten på deres eget sprog. Her dukker det andet og nok så alvorlige problem for de udtryksbaserede oversættelser op. De kan slet ikke bringe tekstens mening til udtryk. Det hænger for det første sammen med, at det ene sprog opbygger sine sætninger anderledes end det andet, og at ordene i det ene og det andet sprog aldrig helt dækker hinanden. Men for det andet og især hænger det sammen med det, man kalder sprogets *idiomer*. Det vil sige de faste udtryk og talemåder, ofte med et islæt af billedlige betydninger, der indgår som uomgængelige bestanddele af den sproglige praksis. Det er det, der gør det så vanskeligt for alvor at lære at tale et andet sprog end det, man er vokset op i. For at tale som en indført, må man kende et sprogs *idiomer*.

Idiomatisk oversættelse

Det må jo betyde, at det er tekstens *idiomer*, man skal oversætte, hvis man vil gengive dens mening dækkende. I stedet for det faste udtryk, der står på originalsproget, skal oversætteren finde et *tilsvarende* fast udtryk eller talemåde på det sprog, der oversættes til – men vel at mærke et udtryk, der sandsynligvis rent leksikalt er helt anderledes end originaludtrykket. Sammenligningen 'hvid som sne' kan fx ikke bruges på sprog, der tales af folk, som ingen erfaring har med sne; og udtrykket 'en gammel ræv', som

på dansk betyder en erfaren person, der kender alle undskyldninger og smuthuller, kan måske på andre sprog kun bruges i den rent zoologiske betydning. At oversætte et idiomatisk udtryk ordret vil ofte give en fuldstændig uforståelig mening på det sprog, der oversættes til – eller også vil det give en helt anden mening end den tilsigtede, for der er også eksempler på, at samme idiomatiske udtryk kan forekomme på forskellige sprog, men med helt forskellige betydninger. I en bibelsk sammenhæng er det fx ikke så meget snu, der forbindes med en ræv, som det er blodtørst og ødelæggelse.

Så det er altså ikke en ordret, men en idiomatisk oversættelse, man skal tilstræbe, hvis man vil gengive originalens mening. Det er i hvert fald, hvad mange af de store, berømmede oversættelser har gjort. Luther var jo en lærd akademiker og universitetslærer; han kunne både græsk og hebraisk. Men da han som den første oversatte hele Bibelen til tysk, gjorde han en dyd ud af at anvende det sprog, som 'manden på marken og konen i køkkenet' brugte. Luthers oversættelse er i høj grad en idiomatisk oversættelse, en gengivelse af den græske og hebraiske mening på et umiddelbart genkendeligt tysk, som folk i almindelighed talte det. Og hans oversættelse blev et forbillede for mange af de andre reformatoriske oversættelser til de forskellige folkesprog. Den engelske *King James' Version* fra 1611, der står som den store milepæl blandt de engelske oversættelser, gik en anden vej. I stedet for et folkeligt sprog tilstræbte oversætterne et litterært kvalitetssprog; men oversættelsen er lige så idiomatisk som Luthers, selv om det var hos digterne, ikke hos menigmand, den fandt sine engelske idiommer.

Idealet om en idiomatisk oversættelse findes naturligvis ikke kun i forbindelse med oversættelser af Bibelen. Det er i almindelighed også det ideal, man tilstræber ved litterære oversættelser. Her betragtes ordrette oversættelser med foragt, for den litterære kvalitet ligger netop i sprogets kunst, og den kan aldrig overføres ordret fra et sprog til et andet. Derfor er det bedst, hvis digtere oversætter digtere; problemet – hvis man da overhovedet kan kalde det et problem – er til gengæld, at det bliver svært

at skelne mellem originalens og oversættelsens kunst. *Gendigtningen*, som er et decideret plusord i forbindelse med litterære oversættelser, kræver en stor disciplin hos oversætteren, således at det faktisk er originaldigterens kunst, der gendigtes, og ikke oversætterdigterens egne digte, der opstår gennem inspiration fra originalen. Det er en balancegang.

En tilsvarende problemstilling gør sig gældende i forbindelse med bibeloversættelser; her er det ikke hensynet til den digteriske kvalitet, der er afgørende, men hensynet til den teologiske redelighed. 'Dynamisk ækvivalens' har været et mantra i diskussionen om bibeloversættelser i de sidste 50 år. Det betyder netop, at man skal tilstræbe en idiomatisk oversættelse, der finder 'indfødte' ækvivalenter til de bibelske idiommer og metaforer på det sprog, man oversætter til, uden at tage hensyn til de konkrete udtryk, man finder i selve bibelteksten. Det modsatte princip kaldes 'formel ækvivalens' og går omvendt ud på at oversætte så udtryksnært som muligt. Når den dynamiske ækvivalens har domineret diskussionen om bibeloversættelser, skyldes det, at teorien især har beskæftiget sig med oversættelser til sprog, der ikke i forvejen havde en bibeloversættelse, altså typisk sprog i den 3. verden. I virkeligheden er det svært at skelne præferencen for den dynamiske oversættelse fra et missionsaspekt. Derfor har både teori og praksis været noget mere tøvende i forbindelse med oversættelserne til sprog, hvor der allerede eksisterede en tradition for bibeloversættelse. Det hænger sammen med, at bibeloversættelserne har påvirket de sprog, de er oversat til, således at disse sprog i deres egen idiomatik i højere grad afspejler de bibelske idiommer. De bibelske idiommer er gået ind i sprogenes historie så at sige. Det gælder fx de skandinaviske sprog, ligesom det gælder tysk og engelsk.

Ekspliterende oversættelse

Hvis man ser på vores nyoversættelse i Den Nye Aftale, kan man dårligt kalde den en idiomatisk oversættelse. Men de fleste vil på den anden side opleve den som en udpræget meningsbaseret oversættelse. Så der må altså være en oversættelsestype, der er meningsbaseret uden at være idiom-

tisk. Måske kan man kalde den *ekspliciterende*. Det betyder selvfølgelig ikke, at oversættelsen skal indeholde kommentarer, men det betyder, at den så at sige skriver ud, hvad kildesprogets udtryk betyder – og at der her og der er brug for at tilføje nogle af de mellemregninger, originalteksten selv udelader. Det skal man selvfølgelig være forsigtig med, men det vil efter min mening være forkert at forbyde sig selv den mulighed.

Enhver journalist ved, at man skal skrive konkret, for det kan læserne bedre forstå end det, der er formuleret abstrakt. Derfor var det vores hensigt på forhånd at bevare så meget som muligt af det konkrete i den græske tekst. Men det er gået stik modsat. Vi ændrer i udstrakt grad de konkrete græske formuleringer til abstrakte formuleringer. Og det hænger sammen med, at de græske forudsætninger er fremmede på dansk. Idealet om en idiomatisk oversættelse, hvor man tager udgangspunkt i et græsk idiom, men erstatter det med en dansk idiom med (næsten) samme betydning, har vi fundet særdeles vanskeligt at leve op til. Det kan selvfølgelig skyldes vores uformåen; men det skyldes også, at de to sprogs idiomatik er så forskellig. I de fleste tilfælde er løsningen blevet, at vi har udtrykt meningen i det konkrete græske udtryk gennem en abstrakt omskrivning på dansk. I stedet for at bruge et billede skriver vi ud, hvad meningen med det er; og i stedet for at bruge substantiver, som optræder hyppigt på græsk, omskriver vi med verbale udtryk. Fordi det simpelt hen er lettere at forstå på nudansk. I enkelte tilfælde har vi bibeholdt den græske teksts billeder, men føjet et mere abstrakt udtryk til på dansk, så at læserne kan forstå, hvad billedet betyder.

Problemet med en meningsbaseret oversættelse – hvad enten den er idiomatisk eller ekspliciterende – er imidlertid, at den forudsætter, at man ved helt præcis, hvad meningen er i den tekst, man oversætter. Men ud over de problemer for oversættelsen, der ligger i de forskellige sprogs forskellige grammatik og idiomatik, er der det yderligere problem, at intet sprogligt udtryk er entydigt. En hvilken som helst sproglig formulering rummer forskellige *betydningsmuligheder*. Det gælder lige fra de enkelte ord til hele tekster. Man kan sige, at sproget er et reservoir af betydnings-

ningsmuligheder. Det, der afgør, hvilke af ordets betydningsmuligheder der skal aktualiseres, er den sammenhæng, det bruges i. Og det, der afgør hele tekstens betydning, er tilsvarende den sammenhæng, teksten anbringes i. Det er det, fortolkning går ud på: At bringe den tekst, der skal fortolkes, i den rette sammenhæng, så den giver mening. Men fortolkningens historie viser, at den rette sammenhæng er blevet forstået meget forskelligt fra den ene epoke til den anden. Engang var det den dogmatiske sammenhæng, hvori bibelteksten gav udtryk for den rette teologi; senere blev det den historiske sammenhæng, hvori bibeltekstens oprindelse kunne forklares; og på det sidste har det været den litterære sammenhæng, hvori bibelteksten svarer til genkendelige menneskelige erfaringer.

For at kunne oversætte meningen – og det er jo pointen med en meningsbaseret oversættelse – må man altså afgøre sig for, hvad det er for en mening, man vil oversætte. Og man kan ikke med rette hævde, at teksten kun har én mening. Man må altså fortolke teksten, dvs. beslutte sig for, hvilken sammenhæng man vil anbringe oversættelsen i. Og her er det, problemet melder sig for en konsekvent meningsbaseret oversættelse, for den er nødt til at være entydig i sin fortolkning. I og med at den vælger én mening at oversætte, afskærer den andre mulige meninger – meninger som vel at mærke også rummes i den tekst, der skal oversættes. De oversættelser, der hylder princippet om 'dynamisk ækvivalens', er tilbøjelige til at vælge de meninger, der svarer bedst til en konservativ kirkelig forståelse af bibelteksten. Det er sikkert ikke udtryk for nogen naturlov i forhold til princippet om 'dynamisk ækvivalens'; men det afspejler, at de bibeloversættelser, der især benytter dette princip, hører til i en missions-sammenhæng i den 3. verden.

Det kan være svært at se, hvad det er for en fortolkning, man selv foretager, for den forekommer jo at være den mest nærliggende. Men hvis jeg skal prøve at karakterisere den fortolkning, der ligger til grund for Den Nye Aftale, er der en pointe i, at vi forsøger at undgå kirkeligt og teologisk kodesprog. Det kan naturligvis ikke skjules, at teksterne i Det Nye Testamente er religiøse tekster – og det har vi bestemt heller ikke

noget ønske om at skjule. Men man kan måske sige, at religiøsiteten søges gjort begribelig på verdslighedens betingelser. Og det er ikke særlig fremmed for mig, for det er grundlæggende også sådan, vi arbejder med de bibelske tekster i en videnskabelig, universitetsmæssig sammenhæng.

Politisk korrekt oversættelse

Til sidst vil jeg overveje endnu en oversættelsestype, som man kunne kalde den *politisk korrekte*. Den udspringer af den forpligtelse til ansvarlighed, der ligger i, at teksten, der skal oversættes, har en autoritativ status. Den er med til at forme menneskers værdiopfattelse. Det må man tage hensyn til og vogte sig for at føre forkerte og forældede værdier videre ved den måde, man oversætter på. Det har ikke mindst vist sig på det kønspolitiske område. Nu kan det ikke være nogen hemmelighed, at den verden, de bibelske tekster afspejler, var patriarkalsk og mandsdomineret. Hvis man uden videre oversætter i overensstemmelse med det, risikerer man at fastholde et undertrykkende forhold mellem kønnene også i dag, er der nogle, der mener. Derfor vælger en række moderne oversættelser at oversætte 'inklusivt', som det kaldes; når der i den nytestamentlige tekst står 'brødre', oversætter man i stedet 'brødre og søstre'. For de kristne menigheder bestod jo ikke kun af mænd, men også af kvinder. Og måske kunne man overse kvinderne i antikken; men det går ikke i dag. I de mere radikale udgaver af 'inklusive' oversættelser sættes der ligefrem spørgsmålstegn ved Guds maskulinitet. For Gud står over kønsdelingen, og den entydige opfattelse af Gud som en mand afspejler og underbygger et mandsdomineret syn på kønnene. Her kan man imidlertid ikke løse problemet ved at supplere med et kvindeligt udtryk; derfor er der i stedet eksperimenteret med at kalde Gud for 'hun'. Men så vender man jo bare kønsdelingen på hovedet – og udstiller i virkeligheden projektets inkonsekvens.

Efter min mening er den form for politisk korrekthed forfejlet, for man oversætter, hvad der burde stå i teksten, ikke hvad der faktisk står. Og alligevel ændrer man jo ikke Bibelens syn på kønnene bare ved at lave om

på nogle udtryk. Hvis kønsopfattelsen skal ændres, skal det hele skrives om, og så er der ikke længere tale om en oversættelse, men om en moderne 'genskrivning' af Bibelen. I stedet bør man gøre sig klart, at det ikke er alt i Bibelen, der har aktuel relevans, og at det er op til den nutidige fortolkning at argumentere for, hvad der er relevant, og på hvilken måde det er relevant. Det er selvfølgelig her de teologiske brudlinjer viser sig. Og selv om det ud fra det ovenstående fremgår, at enhver oversættelse er afhængig af en bestemt fortolkning af teksten, så er oversættelsesproblematik og aktualiserende fortolkningsproblematik alligevel to forskellige ting. Oversættelsens aktualisering skal være sproglig; den skal ikke lave om på meningen eller afgøre, hvad der er aktuelt, og hvad der ikke er aktuelt. Den skal ikke skjule, at Bibelens verden er en fortidig og på mange måder fremmed verden i forhold til vores.

Jeg har prøvet at pege på nogle forskellige oversættelsestyper og nogle af de problemer, som hver af typerne løber ind i: Den *tekstnære* oversættelse, der måske kan bruges, hvor man skal have hjælp til at studere originalteksten, men som ikke er til megen hjælp, hvis man henvender sig til den almindelige målsproglige offentlighed. Den *idiomatiske* oversættelse, der kræver en særlig målsproglig kompetence, således at der i virkeligheden er tale om en gendigtning; og den *ekspliciterende* oversættelse, der omskriver de markante udtryk til mere naturlige, men ofte abstrakte udtryk. Begge de to meningsbaserede oversættelsestyper kræver en højere grad af fortolkning og entydig forståelse end mere udtryksbaserede oversættelser. Endelig har jeg omtalt den *politisk korrekte* oversættelse, der er sig oversættelsens aktuelle ansvar bevidst, men som risikerer at fortegne tekstens fremmedhed.

I praksis ligger den enkelte oversættelse et eller andet sted imellem disse forskellige typer. Rendyrkede oversættelser er sjældne, for alle de forskellige hensyn trækker i oversætterne, når de skal træffe konkrete valg. Alligevel vil den enkelte oversættelse tendere mere i den ene end i den anden retning; derfor kan det være nyttigt, når man står over for en

bestemt oversættelse, at gøre sig de forskellige oversættelsestyper klart. Man kan sikkert operere med andre typer end dem, jeg har formuleret her; men her er der i det mindste givet et bud.

"Efter den hebraiske og græske tekst". Om Resens Bibel 1607

Lektor Bodil Ejrnæs

Indledning

Med denne temaeftermiddag markerer vi to begivenheder. En ny og en gammel. Udgivelsen af to bøger – to bibler. Den ene kom for 10 dage siden, den anden for 400 år siden. Den ene med titlen *Den Nye Aftale* (også kaldet DNA), den anden med titlen *Biblia* (også kaldet Resens oversættelse), den ene lanceret som en meningsbaseret oversættelse, den anden betegnet som en ord-for-ord oversættelse.

Det er med andre ord to bibler, der tager sig ganske forskelligt ud. Men én ting har de til fælles: Den, der er 400 år gammel, og som altså omfatter både Det Gamle og Det Nye Testamente, er "efter den hebraiske og græske tekst", sådan står der på det første blad, og den, der er 10 dage gammel, er "fra den græske grundtekst", sådan står der på det sidste blad. Begge bibler lægger altså de bibelske tekster på det sprog, de oprindeligt var skrevet på, til grund for oversættelsen: Vi har at gøre med den *tidligste* danske oversættelse fra grundsproget og den *seneste* danske oversættelse fra grundsproget, så på den måde er det ikke urimeligt at slå fejringen af de to begivenheder sammen. Den ældste og den yngste i familien af danske bibeloversættelser fra grundsproget. På mange måder er de hinandens diametrale modsætninger – sådan er det jo nogle gange i en søskendeflok – men de har fælles ophav, den græske tekst.

Både kronologisk og i oversættelsesteknisk henseende udgør de yderpunkterne i danske bibeloversættelsers historie, og imellem de to yderpunkter befinder der sig en mangfoldighed af danske bibler. Nogle af dem kommer vi også til at beskæftige os lidt med her, men vi vil koncentrere os om 400-års jubilaren, *Resens oversættelse fra 1607*. Som enhver anden jubilar vil vi tegne et portræt af den, vi vil se på, under hvilke omstændig-

heder den kom til verden, og på, hvilken betydning den har haft for eftertiden

Men inden vi nu samler al opmærksomheden om den, vil vi lige bringe et enkelt eksempel, der med al mulig tydelighed afslører, hvor forskelligt den første og den seneste danske bibeloversættelse fra grundsproget tager sig ud:

Begyndelsen af Johannesevangeliet lyder sådan i *Resens oversættelse*:
I Begyndelse vaar Ordet / oc Ordet vaar hoss Gud / oc Ordet var Gud. Det vaar i Begyndelse hoss Gud. Alle ting ere gjorde ved det / oc uden det er icke end eet (stykke) gjort / som gjort er. I det vaar Liff oc Liffuet var Menneskenis Lius: Oc Liuset skinner i Mørcket / oc Mørcket begreb det icke.

Og sådan i *Den Nye Aftale*:

Alting begyndte med at Gud talte. Hans ord var hos ham, og det var en del af ham. Ordet var hos Gud før alting blev skabt. Med det skabte han alting, og uden det fandtes der ikke noget.

Livet lå i ordet, og livet var menneskers lys. Det skinner for os i mørket, og mørket har ikke kunnet vinde over det.

Portræt af Resens oversættelse 1607¹

Lad os så tegne et portræt af Resens oversættelse. I det ydre gør den ikke meget væsen af sig – en lille, ikke særlig prangende Bibel sammenlignet med andre Bibler i samtiden. Den er på størrelse med en almindelig bog, den er uden illustrationer, bortset fra på titelbladene, skriften er lille og gnidret, og både venstre og højre margin er beskrevet med noter til de enkelte ord og udtryk i bibelteksten. Det er ikke altid til at se, hvilket ord i marginen der hører til hvilket ord i teksten. Bogen fremtræder ikke just

¹ Præsentationen af Resens oversættelse og dens indplacering i danske bibeloversættelsers historie bygger på Bodil Ejrnæs, *Skriftsynet igennem den danske bibelsk historie*. København: Museum Tusculanums Forlag 1995 (*Forum for Bibelsk Eksegese* 6).

som læservenlig, og i samtiden finder man da også efterretninger om, at gamle folk med svage øjne havde svært ved at læse den.

Tilblivelseshistorien

Så meget om det ydre. Vi skal også se, hvad der er inden i den, men først vil det være på sin plads fortælle om, hvordan den kom til verden. Så vi skruer tiden 400 år tilbage – og endda lidt længere. For selv om den med rette kan betegnes som den første danske Bibel, når vi vel at mærke tilføjer "efter den hebraiske og græske tekst", så har den en forgænger, nemlig *Christian den Tredjes Bibel*, som kom godt et halv hundrede år tidligere, i 1550, i kølvandet på reformationens indførelse i Danmark i 1536. Den er den første danske helbibel. Men i modsætning til Resens bibeloversættelse i 1607 er grundlaget ikke den hebraiske og græske tekst, men Luthers tyske oversættelse, altså i princippet en oversættelse af en oversættelse. Selv om folkene bag *Christian den Tredjes Bibel* også inddrog andre kilder, så var det Luthers tyske oversættelse, der var det primære forlæg, ja det var ligefrem et kongeligt påbud, at den danske Bibel skulle ligge tæt op ad Luthers oversættelse; det lå kongen mere på sinde, end at grundteksterne blev fulgt. Den danske Lutherbibel kaldes den også. Det er et flot værk – en stor folioudgave med illustrationer både på titelbladet og til selve bibelteksten.

Christian den Tredjes Bibel blev forholdsvis hurtigt udsolgt; de 3000 eksemplarer, som oplaget bestod af, rakte nemlig ikke engang til, at alle kirker i Danmark og Norge kunne forsynes med et eksemplar. Det betød, at der måtte et nyt oplag til. Inden udgivelsen udspandt der sig imidlertid diskussioner om, hvor meget der skulle rettes i *Christian den Tredjes Bibel* før genudgivelsen. Dels var der fundet en række egentlige trykfejl, dels var man blevet opmærksom på, at der var steder i *Christian den Tredjes Bibel*, der sammenlignet med den hebraiske og græske tekst ikke var acceptabelt gengivet.

Den reviderede udgave af *Christian den Tredjes Bibel* kom i 1589; den fik navn efter den næste konge, Frederik den Anden. Den var endnu flottere i udstyr end sin forgænger; der var flere illustrationer, og den var

forsynet med udførlige registre (en slags minibibelleksikon), Luthers for- taler og marginalnoter samt summarier. Selv om der var rettet nogle af de fejl, som Christian den Tredjes Bibel notorisk indeholdt, så var *Frederik den Andens Bibel* – hvad selve oversættelsen angik – tæt på forlægget. Hensynet til den bibeltradition, der var skabt med Christian den Tredjes Bibel, og som hvilede på Luthers egen bibeloversættelse, var tungtvejende. En dansk Lutherbibel – det er en dækkende betegnelse også for Frederik den Andens Bibel.

Nu er vi fremme ved historien om, hvordan og hvorfor Resens bibeloversættelse blev til: I begyndelsen af 1600-tallet, altså godt ti år efter udgivelsen af Frederik den Andens Bibel, kommer en ny bibeludgave igen på tale. Det skyldes først og fremmest en vis utilfredshed med format og udstyr i Frederik den Andens Bibel. En fornem, kostbar og temmelig uhåndterlig udgave var det. Det ville være godt, om man havde en billigere, mere handy udgave. I første omgang giver kongen, dvs. Christian den Fjerde, tilladelse til at optrykke teksten fra Frederik den Andens Bibel i en mindre og billigere udgave. Men så tager sagen en ny drejning. For efterfølgende er kongen blevet gjort opmærksom på, at der også i den forelå fejl, og han pålægger nu universitetets folk at foretage et gennemsyn af Frederik den Andens Bibel med henblik på at få dem rettet. Professorerne er ikke begejstrede; på den ene side er de ikke blinde over for de fejl og mangler, der var, på den anden side er de ikke meget for at ændre i den bibeltekst, der gik tilbage til Luther selv. Det kunne give anledning til anklager for at fravige den rette lutherske lære.

Tilsyneladende går sagen i hårdknude. I referaterne fra forhandlingerne i konsistorium fra året 1604 dukker nu navnet *Hans Poulsen Resen* op. Han var 2. professor i teologi ved Københavns Universitet, senere Sjællands biskop, og kendt for at være en tilhænger af den strenge lutherdom. Han fortæller på et konsistoriemøde, at han var blevet kaldt op til kongen og havde drøftet spørgsmålet om en ny bibeludgave. Han havde gjort gældende over for kongen, at Frederik den Andens Bibel indeholdt fejl og

mangler, som ikke kunne tolereres, og havde også redegjort for professorernes modvilje mod at gå ind i arbejdet med at revidere den; de var bange for at blive beskyldt for ikke at være gode lutheranere. "Det har intet på sig", havde kongen svaret.

Det bliver nu til, at kongen giver Resen tilladelse til sammen med boghandler Hans Aalborg og møntmester Nicolaus Swabe at udgive Bibelen, men på betingelse af, at det var ham selv, altså Resen, der skulle foretage revisionen. Derefter skulle professorerne have den til gennemsyn. Nu kom der skred i tingene. Få dage efter fremlægger Resen sine første prøver, et år efter er han færdig med Det Nye Testamente, derefter følger Det Gamle Testamente, og på Sankt Hansdag 1607 udkommer så den nye Bibel.

Det færdige resultat vidner om, at det projekt, der i begyndelsen var planlagt som et genoptryk i en mere handy udgave af den danske Lutherbibel, og som undervejs blev ændret til en revision, endte med at blive en egentlig oversættelse af den hebraiske og græske tekst (dog med inddragelse af de allerede eksisterende bibeloversættelser). Forskerne har siden hen diskuteret, om man skal kalde Resens oversættelse en omfattende revision eller en helt ny oversættelse. Beskrivelsen af beslutningsprocessen og Resens egen skitsering af, hvordan han arbejdede med projektet, kunne tale for det første, men det færdige resultat taler afgjort for det sidste. Arbejdet blev langt mere gennemgribende; det blev faktisk en ny oversættelse.

Et imponerende arbejde var det: ene mand at oversætte hele Bibelen i løbet af 3-4 år. I den henseende er det siden gået tilbage for danske bibeloversættere. 1992-oversættelsen blev der arbejdet på i 15-20 år, hen ved tyve personer var involveret i det basale oversættelsesarbejde, og dertil kom en hærskare af konsulenter, lektører, revisionskomite-medlemmer m.m.

Den danske Lutherbibel – Resens oversættelse. To forskellige oversættelsestyper

Så meget om de omstændigheder, der førte til tilblivelsen af Resens oversættelse. I det følgende vil jeg forsøge at give et indtryk af den måde, Resen har arbejdet som bibeloversætter. Hvad er hans ideal, og hvordan er dette ideal omsat i praksis? Det vil vi gøre ved at se på en konkret tekst, begyndelsen af juleevangeliet i Lukasevangeliet kap. 2 i Resens formulering sammenlignet med den formulering, den har i Frederik den Andens Bibel. Og vi kan da straks røbe, at de to Bibler repræsenterer hver sin oversættelsestype. Idealet for ophavsmanden til Frederik den Andens Bibel, som jo i sidste ende er Luther, har været at levere en mening-formening oversættelse, idealet for Resen at levere en ord-for-ord oversættelse. Det fremgår af nogle overvejelser, de to, Luther og Resen, har gjort sig om det at oversætte Bibelen.

I forbindelse med oversættelsen af de gammeltestamentlige salmer har *Luther* udtalt følgende:

”Her [nemlig i oversættelsen af Salme 68] har vi vovet meget og ofte gengivet meningen og ladet ordene fare. Det er der sikkert mange kloge folk og måske også nogle fromme mennesker, der vil føle sig stødt over, men hvad skal det dog gøre godt for at holde sig så stift til ordene, uden at det er strengt nødvendigt, når det bare fører til, at man intet forstår? Den, der vil tale tysk, skal ikke lade sig lede af den hebraiske måde at udtrykke sig på, men når han skal forstå den hebraiske mand, må han bestræbe sig på at få fat i meningen og så tænke: Kære, hvordan taler den tyske mand i sådan en situation? Når han så har de tyske ord, som er dækkende her, så skal han lade de hebraiske ord fare og frit udtrykke meningen på så godt tysk, han nu kan.”²

Idealet for Luther er at altså at indfange *meningen* og så forholde sig lidt mere frit til de enkelte ord.

² Summarien über die Psalmen und Ursachen des Dolmetschens 1531-33. I: *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe* bd. 38. Weimar 1912. 11 (min oversættelse).

Anderledes forholder det sig med *Resen*. Han gør sig nogle overvejelser over bibeloversættelsesarbejde i et skrift fra 1610; ligesom Luther udtaler han sig altså også om sagen på baggrund af egne erfaringer med at oversætte Bibelen. Her giver han udtryk for det værdifulde i, at Bibelen er på hvert lands eget sprog, så enhver kan forstå, hvad Gud taler og mener i sit hellige ord. Oversættelse er ingen let opgave, siger han, og heller ikke menneskelig mulig uden Guds ånd og nåde, som man skal bede om. Han giver udtryk for stor beundring for Luther; han har i høj grad blik for hans fortjenstfulde arbejde med at oversætte Bibelen. Alligevel er det et andet oversættelsesideal, han hylder. Han siger: "Så skal man dog tage mest til takke med dem, som bliver nærmest ved *ordene*, i enfoldighed, og ikke mener, at det straks alt sammen kan klinge i ørerne som andet, der kun er menneskeligt og verdsligt".³ *Resen* gør videre gældende, at Helligånden taler på en anden måde, og det må man vænne sig til; derfor skal man lægge sig tæt op ad det hebraiske og det græske sprog, som de bibelske skrifter oprindeligt var skrevet på.

Resen hylder med andre ord princippet om at oversætte så *tekstnært* og *ordret* så muligt. Han bestræber sig på at levere en oversættelse, der ligger så tæt op ad ordlyden – og ofte også sætningskonstruktion – i den hebraiske og græske tekst, og det sker ikke så sjældent på bekostning af klarheden og elegancen i den danske udtryksmåde.

Lad os nu se på oversættelsen af Luk 2,1-7:

Frederik den Andens Bibel 1589

Oc det begaff sig paa den tid / at der vdgick en Befalning / aff Keyser Augusto / At all Verden skulde bescriffuis til Skat. Oc denne Bescriffuelse vaar den Allerførste / oc skede paa den tid / der Cyrenius vaar Lands-

³ Fortalen til Hieronymus Savonarola, Det gyldene Griff paa Biblen, oc den gyldene Fader vor, etc. som Fundamentbøger til at forstaae alle hans Scriffter om den sande evangeliske Lærdom. Nu igennem seete og fræmsætte her i Danm. [ved Hans Povlsen Resen]. København 1610. C7,r (min omskrivning til nudansk).

herre i Syrien. Oc huer mand gick / at lade bescriffue sig til Skat huer til sin Stad.

Da giorde oc Joseph sig rede / aff Galilea / aff den stad Nazareth / til Jødeland / til Daidz Stad / som kaldis Bethlehem / Fordi at hand vaar aff Dauids Huss oc slect: / At hand skulde lade bescriffue sig til skat / met Maria sin troloffuede Hustru / som vaar fructsommelig. Oc som de vaare der / da kom Tiden / at hun skulde føde. Oc hun fødte sin Første Søn / oc suøbte hannem i Klude / oc lagde hannem i en Krubbe / Thi de haffde ellers inted rum i Geste Herbere.

Resens bibeloversættelse 1607

Men det begaff sig i de Dage / at der vdgick en Befalning fra Keyser Augusto / at all Verden skulde beskriffuis. Denne beskriffuelse vaar den første / som skede / der Cyrenius vaar Landsherre i Syrien. Oc de ginge alle at lade beskriffue sig / hver til sin Stad.

Men Joseph gick ocsaa op / aff Galilæa / aff den Stad Nazaret / til Judæam / til Dauids Stad / som kaldis Bethlehem / Fordi hand vaar aff Dauids Hus oc Slect: At hand skulde lade beskriffue sig / met Maria sin troloffuede Hustru / som vaar Fructsommelig. Men det skeede / som de vaare der / da bleff Tiden fuldkommen / at hun skulde føde. Oc hun fødte sin Søn den Førstefødde / oc suøbte hannem / oc lagde hannem i Krubben / Thi de haffde intet rum i Gæste herberge.

Resen er meget nøjeregnende med de græske partikler, *de*, *kai*, *gar* m.m. Med stor omhu gengiver han hvert et *de* med "men", hvert et *kai* med "og", hvert et *gar* med "thi". Ud over at det giver et tungt og stereotypt præg, kan det også nogle gange forekomme forstyrrende i sammenhængen. Det gælder især hans gengivelse af partiklen *de* ved "men"; fx hedder det i juleevangeliet, efter at det er sagt, at alle gik hen for at lade sig indskrive hver til sin by: "Men Josef gik også op ..." Her virker "men" på dansk direkte meningsforstyrrende. Det danske "men" indfører som oftest en modsætning. Men her er der ikke tale om en modsætning mellem de to

udsagn, for det, at også Josef tager af sted til Betlehem, er en naturlig følge af, at *alle* tager af sted til deres by. Ud fra det "men", som Resen indleder sætningen med, venter man et udsagn om, enten at Josef *ikke* tager af sted, men tværtimod bliver hjemme, eller at han tager et *andet sted* hen end til sin egen hjemby, fx til en fremmed by. Men ud fra sit ideal om at være så tæt på ordene og så orienteret mod kildesproget som overhovedet muligt gengiver Resen her det græske *de*, som han altid gør, nemlig ved "men".

Luther – og dermed de danske Lutherbibler – forholder sig anderledes fri. Snart gengives partiklen *de* ved "men", snart ved "og", snart ved "da", snart springes det over. Der er også eksempler på, at teksten omskrives eller suppleres med nogle ord, som strengt taget ikke står i den græske tekst, men som tydeliggør meningen; i Lutherbiblerne skal al verden ikke bare indskrives eller "beskrives", som det hedder, men beskrives til skat; det gøres altså tydeligt, at der er tale om en skatteudskrivning. Det lille Jesusbarn bliver ikke bare svøbt, men svøbt i klude, og den omtalte "beskrivelse" er ikke bare den første under Kvirinius, men den *allerførste* – alt sammen eksempler på, at ord og udtryk, som ikke modsvares af noget i det græske forlæg, er føjet til for at tydeliggøre meningen. Og læg mærke til den sætning, jeg før citerede fra Resens Bibel: "*Men* Josef gik også op." Den lyder i Frederik den Andens Bibel: "Da gjorde Josef sig rede". I den formulering følger udsagnet sig naturligt og meningsfuldt ind i sammenhængen.

Resens oversættelses virkningshistorie

Til sidst skal jeg sige lidt om virkningshistorien. Resens oversættelse fik kolossal betydning for eftertiden. De næste 300 års officielle danske Bibler var afhængig af den. Og det er den historie, jeg kort vil fortælle nu:

Situationen efter udgivelsen af Resens oversættelse i 1607 er altså den, at man i Danmark har to oversættelser med hvert deres særpræg, den danske Lutherbibel og Resens Bibel, og snart kom det igen på tale at trykke en ny, fordi Bibelen var udsolgt. Hvilken en skulle man vælge?

Svaret lød: helst dem begge; og begrundelsen fremgår af følgende citat: ”Den ny (nemlig Resens oversættelse) for det hebraiske og originale sprogs egenskabs skyld, som dér nærmest fortolkes *ord for ord*, og med nytte bruges af dem, som har studeret. Men den gamle Bibel (nemlig den danske Lutherbibel), fordi den følger Luthers tyske oversættelse, og som udlægger – som en *parafrase* – det hebraiske sprogs art og egenskab i tale så vel som ordene, til stor efterretning for den almindelige mand.”⁴

Man havde altså blik for de to Biblers forskellighed: Resens oversættelse en ord-for-ord oversættelse, den danske Lutherbibel en parafrase (dvs. en meningsbaseret oversættelse), men også for, at de i deres forskellighed kunne rette sig mod forskellige målgrupper: Resens med dens orientering mod kildesproget kunne ”bruges af dem, som har studeret” (dvs. kendte til den hebraiske og græske grundtekst), og Lutherbiblen med dens orientering mod målsproget kunne være ”til stor efterretning for den almindelige mand”. I det videre forløb eksisterer de to Bibler da også side om side, og begge udkom i de følgende årtier i revideret skikkelse: den danske Lutherbibel kom i endnu en revision i 1633 og Resens oversættelse i en revision i 1647, som var foretaget af biskop Svane.

Det var imidlertid temmelig upraktisk, at der på den måde var lagt to spor ud i den danske Bibels historie. I de følgende århundreder blev der da også fra tid til anden taget initiativ til en bibeloversættelse, der så at sige forenede de to typer, dvs. en oversættelse, der på én gang var – som det hedder i et brev fra Frederik den Tredje til landets biskopper – ”rigtig og akkurat efter Fontes” (dvs. efter kilderne, nemlig den hebraiske og græske tekst), og samtidig ”på god Dansk”.⁵ Men hver gang strandede forsøget, og det blev Resens oversættelse, der i det lange løb sejrede; i

⁴ Uddrag af brev fra 1629 fra professorerne i forbindelse med forhandlinger om udgivelse af ny bibeludgave. Brevet er trykt i Holger Fr. Rørdam, Om Bibelarbejderne i Christian IV's Tid. I: *Kirkehistoriske Samlinger* 2. Rk/6. København: Selskabet for Danmarks Kirkehistorie 1872-73. 432-33 (min omskrivning til nudansk).

⁵ Brev fra Frederik den Tredje til biskopperne i 1669. Findes i Sjæll. Tegn. Justitsministeriets Arkiv. Her citeret efter Ludvig N. Helveg, *Den Danske Kirkes Historie efter Reformationen*, 2. omarb. udg., bd. I. København 1857. 470.

første omgang kom den som sagt i en revideret udgave i 1647, den såkaldte resen-svaningske Bibel, og helt frem til begyndelsen af 1900-tallet har *den* så været lagt til grund for nye revisioner. Selv om de hver især fjernede sig en lille smule fra forlægget, så var de dog revisioner, ikke oversættelser fra grundprogene. Først i løbet af 1900-tallet sker der en frigørelse fra den tradition, der var skabt med Resens oversættelse. Og baggrunden er denne:

I løbet af 1800-tallet sker der afgørende ting. Bibelkritikken sætter sig igennem, og de bibelske tekster tages under historisk-kritisk behandling. Det betød en række nye indsigter af filologisk, tekstkritisk, religionshistorisk og eksegetisk art, og det betød nye opfattelser af de bibelske teksters tilblivelse og indhold. Det nødvendiggjorde en helt ny oversættelse. En revision af den hidtidige bibeloversættelse, der jo gik tilbage til 1607, kunne nu ikke længere forsvares; nu måtte man bryde med den resen-svaningske tradition og oversætte Bibelen på ny og fra grunden, direkte fra den hebraiske og den græske tekst. Det resulterer i *1931-oversættelsen af Det Gamle Testamente*, *1948-oversættelsen af Det Nye Testamente*. Og sidst i århundrede kom endnu en nyoversættelse af hele Bibelen, den senest *autoriserede oversættelse fra 1992*.

Slutning

Lad mig runde af med at foretage et lille udblik fra Resens oversættelse til vores egen tids bibeloversættelser. Ikke til *Den Nye Aftale* – det gjorde jeg i indledningen, hvor vi så, hvordan de to oversættelser placerede sig i hver sin ende af spektret med hensyn til oversættelsestype: Den Nye Aftale som en meningsbaseret oversættelse, Resens oversættelse som en ord-for-ord oversættelse. Der går altså *ikke* nogen lige linje fra Resens oversættelse til Den Nye Aftale. Derimod kan der for mig at se trækkes en linje fra Resens oversættelse til en anden dansk bibeloversættelse, der er kommet i dette århundrede. Det drejer sig om den nyoversættelse til dansk af dele af Det Gamle Testamente, den, der under stor medieopmærksomhed udkom i 2001: *Ny bibeloversættelse – på videnskabeligt*

grundlag.⁶ Bag den ligger det samme oversættelsesideal som bag Resens oversættelse, og den placerer sig så afgjort i samme ende af spektret, hvad oversættelsestype angår.

Om ophavsmændene til Ny bibeloversættelse ligefrem har haft Resens oversættelse liggende foran sig under arbejdet og overtaget formuleringer herfra, skal jeg ikke kunne sige. Men i hvert fald er der steder i Ny bibeloversættelse, der ligger forbløffende tæt på Resens.⁷ På godt og ondt består der et slægtskab mellem Resens oversættelse og Ny bibeloversættelse. Samme styrke og samme svaghed præger dem. Styrken er, at de åbner et vindue til den hebraiske tekst, der oversættes, men svagheden, at de mange steder omsætter teksten til et sprog, der i den grad lægger hindringer i vejen for en forståelse af indholdet i teksten.

I den forstand er det ikke helt ved siden af at hævde, at indflydelsen fra Resens oversættelse fra 1607 rækker helt ind i det 21. århundrede.

⁶ Jens-André P. Herbener og Philippe Provencal (red.), *Ny bibeloversættelse – på videnskabeligt grundlag*. København: C.A. Reizel. Det Kongelige Bibliotek 2001.

⁷ Der kan faktisk også trækkes en linje bagud til middelalderens bibeloversættelsesvirksomhed. Der eksisterer nemlig et håndskrift fra 1400-tallet med en dansk oversættelse fra *Vulgata* af 1 Mosebog – 2 Kongebog. Oversættelsen, som går under navnet *Gammeldansk Bibel*, er en særdeles tekstnær oversættelse. Det betyder, at den ligesom Resens oversættelse mange steder har et "udansk" præg, og det kan ofte være vanskeligt at få mening i den, hvis ikke man har den latinske tekst til sammenligning. Størstedelen af *Gammeldansk Bibel* er udgivet af Christian Molbech, *Den ældste danske Bibel-Oversættelse eller det gamle Testamentes otte første Bøger, fordanskede efter Vulgata*. København 1828. At *Gammeldansk Bibel*, Resens oversættelse og *Ny bibeloversættelse* – på videnskabeligt grundlag kan ses som repræsentanter for samme oversættelsestype, kan eksemplerne i appendix'et illustrere.

APPENDIX

	Gammeldansk Bibel 1400-tallet	Resens oversættelse 1607	Ny bibeloversættelse – på videnskabeligt grundlag 2001
1 Mos 1,22	[Teksten mangler. Håndskriftet defekt]	Og Gud velsignede dem [marginalnote: Gaff dem synderlige krafft] oc sagde / vorder fructbare og mangfoldige oc opfylder Vandet i Haffuet: Oc Fule- ne vorde mangfoldige på Jorden	Og Gud gav dem kraft ved at sige: ”Bliv frugtbare og talrige og fyld vandet i havene, og lad fuglene blive talrige på jorden.”
1 Mos 3,12	Qvynnæn som tw gafft mik til kompæn, gaff mik aff træeth, ok jæk aadh,	Den Quinde / som du gaffe (at hun skulle være) met mig / hun gaff mig aff det Træ / oc ieg od	Den kvinde, som du har sat hos mig – hun gav mig af træet, og jeg spiste.
1 Mos 4,11	fforthy skalt tw nw være maledideth æller forban- neth paa jorden hwilken oplodh sin mundh ok opp- tog thin broders blodh aff thin [Håndskriftet defekt]	Oc nu est du forbandet aff Jorden / som oplod sin Mund at tage din Broders Blod aff din Haand	Nu skal du være bandlyst fra agerlandet, der har spilet sit gab op for at tage din brors blod fra din hånd.

Engle og oversættere

Professor Jesper Høgenhaven

Der er i Danmark en solid tradition for, at de bibeloversættelser, der har nydt en særlig "officiel" status, er blevet suppleret med andre forsøg på at gengive bibelteksternes indhold på dansk. De forskellige bibeloversættelser og – udgaver, der sideløbende har været i omløb, er i reglen indgået i en dynamisk proces, idet der har været tale om gensidig påvirkning (Processen er beskrevet i Bodil Ejrnæs' bog *Skriftsynet gennem den danske bibels historie*, Forum for bibelsk eksegese 6, København 1995). På den baggrund er det i sig selv en glædelig begivenhed, når et arbejde som den nu foreliggende oversættelse af Det Nye Testamente til nutidsdansk ser dagens lys; og alt tyder på, at udgivelsen og den debat om bibelteksterne, om vores forståelse og brug af teksterne og vores forhold til dem, som udgivelsen allerede har afstedkommet, vil være med til at åbne flere øjne for teksternes indhold og betydning.

I 2001 udkom en alternativ oversættelse af Det Gamle Testamente eller, som det ifølge kredsen bag oversættelsen rettelig burde hedde, den hebraiske bibel. *Ny bibeloversættelse på videnskabeligt grundlag* blev lanceret med et introduktionsbind, der præsenterede overvejelser og principper bag oversættelsesarbejdet, og et væsentlig kortere andet bind indeholdende en prøveoversættelse af to bibeltekster, Gen 1-12 og Esajas' Bog 1-12 (Jens-André P. Herbener og Philippe Provançal (red.), *Ny bibeloversættelse – på videnskabeligt grundlag. Introduktion. Annoteret prøveoversættelse. Da Gud begyndte klap. 1-12. Jeshajahu kap. 1-12*, 2 bind, København 2001). Redaktionen af *Ny bibeloversættelse*, ledet af Jens-André P. Herbener, havde i forbindelse med udgivelsen – og ganske særlig i deres omfattende offentliggørelser i pressen forud for den – valgt at definere deres oversættelsesarbejde ikke kun som et supplement, men som en bevidst modsætning til den autoriserede bibeloversættelse af 1992, som man rettede en meget markant kritik imod. Denne polemiske

linie genfindes i introduktionsbindet, hvor et afsnit bærer titlen ”Eksempler på tendentiøse oversættelser i DO92”. Det grundlæggende synspunkt bag *Ny bibeloversættelse* går ud på, at et ”videnskabeligt” funderet oversættelsesarbejde – ”videnskabelig” er for redaktionen tydeligvis et yndlingsord – er uforeneligt med de synspunkter, der ligger til grund for 1992-oversættelsen, der afspejler en række hensyn til den kirkelige tradition. Ganske særlig rettes det polemiske skyts i introduktionen mod en række revisioner i den færdige 1992-tekst i forhold til de tidligere udkomne prøveoversættelser. Her er tesen, at disse ændringer i den afsluttende redaktionsfase afspejler ”kirkelige” og specielt indremissionske kredses ønsker om at ændre på gengivelsen af bibelteksterne, så de ikke længere kan læses med en historisk funderet forståelse som kilder fra en fjern fortid, men som dele af den kristne protestantiske kirkes Bibel i en nutidig dansk kontekst.

Engle, Israels sønner, gudssønner eller gudesønner – 5 Mos 32

Ifølge 5 Mos 32 fremsiger Moses ved enden af sin livsbane i påhør af hele Israels forsamling en sang, der priser Jahve, Israels fader og skaber, der har værnet og stridt for sit folk, skønt hans folk har lønnet ham med foragt og troløshed. I vers 8-9 skues der tilbage på en fjern fortid. I LXXs version lyder versene:

”Da den højeste fordelte folkene,
da han skilte Adams børn fra hinanden,
fastsatte han folkenes områder
efter tallet på Guds engle.
Og Herrens del blev hans folk Jakob,
Hans arvelod blev Israel.”

Den græske tekst opridser med andre ord et billede af urtiden, hvor der er overensstemmelse imellem tallet på Guds engle i det himmelske eller

overjordiske plan og tallet på folk eller nationer på jorden. Den etniske opdeling af den jordiske sfære afspejler i en vis forstand den overjordiske englelige virkelighed.

De samme vers har en anden ordlyd i den hebraiske, massoretiske udgave, hvor der ikke er nogen henvisning til Guds engle. Her lyder stedet:

”Da den højeste fordelte folkene,
da han skilte Adams børn fra hinanden,
fastsatte han folkenes områder
efter tallet på Israels børn.
Jahves del blev hans folk,
Jakob blev hans arvelod.”

Og i den autoriserede danske oversættelse af 1992 har stedet en tredje udgave. Her lyder 5 Mos 32,8-9 nemlig:

”Da den højeste fordelte folkene,
da han skilte menneskene fra hinanden,
fastsatte han folkenes områder
efter tallet på gudssønnerne.
Herrens del blev hans folk,
Jakob blev hans arvelod.”

Her har vi en tekst, der bygger på det ræsonnement, at der bag LXXs udtryk ”Guds engle” gemmer sig en hebraisk tekst, der må have heddet **בְּנֵי אֱלֹהִים** eller **בְּנֵי אֱלֹהִים**, ”gudssønnerne”. Til støtte for denne slutning kan henvises til andre gammeltestamentlige tekster, hvor den hebraiske tekst har ”gudssønner”, medens LXX har ”Guds engle”. Det er således tilfælde i beskrivelsen af den himmelske forsamling af væsener, der står foran Jahve i Jobs Bog (1,6; 2,1). Der kan desuden nu også henvises til et Deute-

ronomium-håndskrift fra Qumran (4QDeut^f), der faktisk på dette sted har læsemåden בני אלהים.

Teksten er et af de steder, der oftest fremdrages som et vidnesbyrd om en tidlig gammelisraelistisk polyteisme, hvor Eljon er den højeste gud, der fordeler folkeslag og områder og tildeler de underordnede guder i sit panteon – herunder Jahve - hver sin nation som ”arvelod”.

Denne – delvis rekonstruerede – kontekst giver i sig selv glimrende mening, men er samtidig – som både LXX-versionen og den massoretiske version af stedet vidner om - ikke den eneste mulige kontekst for forståelsen af udsagnet fra Moses’ sang. Bag den hebraiske massoretiske reference til ”Israels børn” fornemmes tydeligt en forestilling, ifølge hvilken Jahves udvælgelse af Israels folk er det egentlige og allestedsnærværende centrum for den orden, som hele den skabte verden er underlagt. Og bag LXXs henvisning til Guds engle er det ikke vanskeligt at genfinde den forestilling om, at hver nation har sin særlige skytsengel, som vi kender fra Danielsbogen.

De antikke oversættere bag LXX skal – som ikke mindst Mogens Müller herhjemme har fremhævet i sin bog *Kirkens første bibel* – først og fremmest forstås som deltagere i og bidragydere til en løbende og dynamisk traditions- og fortolkningsproces (Se Mogens Müller, *Kirkens første Bibel. Hebraioca sive Graeca Veritas?* Frederiksberg 1994). I mange tilfælde afspejler den massoretiske tekstversion og LXX-version ikke en originaltekst og en mere eller mindre vellykket oversættelse fra originalteksten til et andet sprog, men forskellige parallelle fortolkningstraditioner, forskellige kontekster for forståelsen af det enkelte sted, som en nutidig oversætter dermed er henvist til at vælge imellem. Og der synes ikke at være nogen særlig grund til at udpege det ene valg som mere eller mindre ”videnskabeligt” funderet end det andet.

I den metodiske forbemærkning, der indleder introduktionsbindet til prøveoversættelsen, forklarer Jens-André Herbener idégrundlaget bag den

videnskabelige prøveoversættelse med følgende ord: "Med rette identificeres et videnskabeligt bibelsyn almindeligvis med det (såkaldt) historisk-kritiske. Grundlæggende eller ideelt set er dets intention at forstå de hebraiske bibelskrifter på deres egne "oprindelige" præmisser, så vidt muligt uafhængigt af deres virkningshistorie" (*Introduktion*, s. 19).

Naturligvis er det til hver en tid vanskeligt at formulere hvad et videnskabeligt fortolkningsarbejde går ud på i enkelte programlignende sætninger. Ikke desto mindre forekommer det umiddelbart lidt overraskende, at et "videnskabeligt" bibelsyn så entydigt forbindes med noget negativt, nemlig distanceringen til teksterens virkningshistorie. På forhånd ville man ikke tro, at videnskab primært drejede sig om at holde nogen dimension af teksternes historie ude af synsfeltet. Tværtimod kunne man vel hævde, at videnskab bestod i at interessere sig for så mange aspekter ved teksten, dens historie og dens betydningspotentialer, som muligt, og at der netop ikke var noget aspekt, der på forhånd kunne erklæres for irrelevant.

I virkeligheden synes Herbeners negative definition at hænge sammen med en bestemt side af den historisk-kritiske bibelforsknings egen historie i nyere tid. Det hører naturligvis med til forståelsen af bibelkritikkens tidlige historie i 1700- og 1800-tallet, at dens selvforståelse og selvscenearbejdelse i ganske høj grad kom til at handle om at forstå og udlægge bibelteksterne uafhængigt af – og i bevidst og markant opposition til – samtidens kirkelige traditioner. Historisk kritik blev dermed i praksis et projekt, der fokuserede på teksternes oprindelige betydning, på deres ældste og tidligste lag i overleveringen, som lod sig rekonstruere ad historisk vej, og på de betydninger, som teksterne kunne formodes at have haft på den tid, hvor de var blevet til, for de mennesker, som havde nedskrevet dem og læst dem for første gang i deres – historisk rekonstruerede – samtid.

Herbeners definition ligner nærmest en karikatur af den historisk-kritiske bibelforskning i dens klassiske udgave. Til gengæld er den betydelig vanskeligere at forene med f.eks. de indsigter i f.eks. virkningshistoriens forskellige dimensioner og samspillet imellem tekst og læser i pro-

duktionen af en teksts betydning, som har optaget mange eksegeter gennem de seneste generationer.

Hvilken tekst der skal oversættes til dansk, når det gælder 5 Mos 32,8, er et spørgsmål om det valg, oversætteren træffer imellem flere foreliggende historiske udgaver af denne bibeltekst. Om der skal oversættes "Israels børn" eller "israelitterne" (som i MT), "Guds engle" (som i LXX), "Guds sønner" eller "gudssønnerne" eller måske "Els sønner" (som i adskillige moderne kommentarer), er udtryk for oversætterens valg af den kontekst, hvori han eller hun læser og forstår tekstens udsagn.

I denne forbindelse er det i øvrigt interessant, at Herbener i introduktionsbindet til *Ny bibeloversættelse* erklærer sig utilfreds med udtrykket "gudssønner" som oversættelse af בְּנֵי אֱלֹהִים. Herbener anfører således, at udtrykket "gudssønner" repræsenterer en apologetisk afsvækkelse i forhold til det "gudesønner", som prøveoversættelsen havde forsøgt sig med. Kritikken udmøntes i følgende formulering: "I den kristne (og senere jødiske) tradition er dogmet om monoteisme som bekendt centralt, og i dette tilfælde har man uden tvivl fundet, at "gudesønner" i højere grad leder tanken hen på polyteisme end "gudssønner" (Introduktion, s. 43).

For Herbener er "gudesønner" med andre ord det rigtige udtryk, "gudssønner" det forkerte. Herbener forklarer den i hans øjne suspekte revision med følgende note: "Ét er således at tale om kun én guds sønner, noget andet er at tale om flere guders sønner". Her skulle der altså foreligge endnu et afslørende eksempel på den forkætrede kirkelige indflydelse på den autoriserede bibeloversættelse. Nu er en oversættelse, der afspejler det monoteistiske perspektiv på bibelteksterne, som har været bestemmende for deres faktiske overlevering – men som altså (når det gælder 5 Mos 32,8) stadigvæk afviger fra den massoretiske tekst, der taler om "Israels sønner"/"israelitterne" – naturligvis ikke i sig selv suspect eller bedragerisk, men derimod netop udtryk for et valg. Nok så interessant er det dog at konstatere, at denne tolkning – helt uafhængigt af hvilke over-

vejelser der rent historisk måtte ligge bag 1992-revisionen – slet ikke er den eneste mulige. Det hebraiske בְּנֵי ("sønner") indebærer således ikke nødvendigvis forestillingen om afstamning eller slægtskab, men betegner ofte tilhørsforholdet til en gruppe eller en kategori. בְּנֵי הַנְּבִיאִים (egl. "profetsønnerne") er således en stående betegnelse - ikke for profeters børn eller efterkommere, men for medlemmer af profeternes gruppe eller stand. "Gudssønner" kunne med andre ord betegne væsener af guddommelig art, guder simpelt hen, en forståelsesmulighed, der nok må siges at ligge nærmere, når oversættelsen er "gudssønner", end hvis der tales om "gudesønner". Det er i hvert fald en mulighed, at det er denne nuance, som revisionen af prøveoversættelsen på dette punkt tager hensyn til.

Hærskarers herre eller hærenes Jahve

Vi har set, hvordan englenerne eller gudssønnerne indgår i den tjenende hofstat, der omgiver Jahve i den himmelske sfære. Det er en almindelig antagelse, at disse himmelske væsener også danner baggrunden for den gammeltestamentlige betegnelse for Jahve, יְהוָה צְבָאוֹת, som i den danske oversættelse gengives med "Hærskarers herre". LXX har forskellige måder at gengive denne titel på, nogle gange transskriberes der simpelt hen til κυριος σαβαωθ, medens der andre gange oversættes mere fortolkende til κυριος παντοκρατωρ og κυριος των δυναμεων. To meget forskellige gengivelser, idet den første (κυριος παντοκρατωρ) trækker i retning af den mere abstrakte beskrivelse af Guds almagt, medens den anden (κυριος των δυναμεων) fresmtår som en "konkret" mytologisk orienteret titel, hvor Jahve er omgivet af δυναμεις, der efter alt at dømme her skal opfattes som overnaturlige himmelske væsener på linie med gudssønnerne eller englenerne.

Herbeners diskussion af titlen יְהוָה צְבָאוֹת er ganske interessant, ikke fordi den bringer noget specielt nyt på bane; her er nærmere tale om en sammenfatning af de gængse opfattelser – Israels "hære", de himmelske

”hære” eller eventuelt begge dele i forening samt forbindelsen imellem titlen יהוה צבאות og arken, alt sammen stof, som kan findes sammenfattet og refereret på lignende vis i de gængse standardopslagsværker. Herbeners når frem til den ikke opsigtsvækkende konklusion, at titlen nok har noget at gøre med Jahve som konge og kriger, og at יהוה צבאות skal gengives ”hærenes Jahve”. Interessant er imidlertid Herbeners afvisning af den danske oversættelses håndtering af titlen (”Hærskarers Herre”), som vel egentlig semantisk må siges at ligge ret tæt på hans egen. Det hedder imidlertid kritisk vendt mod oversættelsen ”hærskare”, at udtrykket dels er antikveret dansk, en lidt påfaldende kritik, da Herbeners eget oversættelsesideal på ingen måde tilstræber samtidighed eller nutidighed i forhold til teksten. Endnu mere sigende er dog den efterfølgende indvending: ”Derudover vil den i lyset af den kristne, danske bibel- og salmetradition for en del mennesker givetvis vække associationer i retning af et himmelsk kor af lovprisende engle el. lign., og det ligger, som demonstreret ovenfor, ganske klart i periferien af *šebā’ōts* grundbetydning” (*Introduktion*, s. 198).

Englene har altså her ifølge Herbeners at blive ude af billedet af den enkle grund, at de ellers vil kunne forbindes med en kristen fortolknings-tradition og dens forestillinger. Her er den virkningshistorie, som det ifølge Herbeners definition af det ”videnskabelige” ved tilgangen gjaldt om at være uafhængig af, vist kommet til at indtage en ganske dominerende rolle, idet det bliver styrende for oversættelsen, at der skal lægges afstand til dele af virkningshistorien.

Underfuld rådgiver eller budbringer for stort råd – Es 9,5

I det følgende vil jeg se lidt nærmere på forskellige foreliggende – og mulige – gengivelser af en kendt gammeltestamentlig tekst, nemlig Esajas 9,5.

I 1992-oversættelsens gengivelse lyder verset:

”For et barn er født os,
en søn er givet os,
og herredømmet skal ligge
på hans skuldre.
Man skal kalde ham
Underfuld Rådgiver,
Vældig Gud,
Evigheds Fader,
Freds Fyrste.”

I LXXs græske udgave har Es 9,5 følgende skikkelse:

”For et barn er født os,
en søn, og han blev givet os,
hvis herredømme er lagt på hans skulder.
Han kaldes:
Budbringer for stort råd,
For jeg vil bringe fred over fyrsterne,
Fred og helse over ham.

I den græske version af profetien er det kongelige barn selv blevet til en ”engel” (αγγελος) eller i hvert fald til en ”budbringer” – og denne titel er den eneste, som han får givet i modsætning til rækken af navne eller betegnelser, der kronet barnet i den hebraiske tekst. Det virker ikke usandsynligt, at selve betegnelsen αγγελος kan være en gengivelse – eller inspireret af – det hebraiske udtryk אֵל גִּבּוֹר (”vældig gud”). Man kunne i og for sig her henvise til fortællingen i Genesis om ”gudssønnerne”, der forgriber sig på menneskenes døtre. Ifølge Gen 6,1-4 avler gudssønnerne ”kæmper” med menneskedøtrene; og disse betegnes i teksten som הַגִּבּוֹרִים. Når LXX her introducerer begrebet αγγελος, kan det have sin

baggrund i en tradition, der generelt forstod gudssønnerne og deres efterkommere som engle.

Det ”store råd”, som budbringeren forbindes med, afspejler tydeligvis det hebraiske פֶּלֶא יָעִי. I den græske version synes der imidlertid ikke at være tale om en titel, en ”rådgiver”, men derimod om det guddommelige ”råd” eller den ”plan”, som kongeskikkelsen er budbringer for, forkynder eller udfører af.

Den græske tekst indfører nu et talende ”jeg”. Spørgsmålet er, hvem der skal opfattes som den talende her. Enten er det Jahve selv, der taler; alternativt kunne ordene være tænkt lagt i munden på den kongeskikkelse, der lige er blevet kaldt ”budbringer for stort råd”. I så fald måtte de sidste ord ”fred og helse over ham” adskilles fra det foregående ”for jeg vil bringe fred over fyrsterne”. Her kan det ikke længere være kongeskikkelsen, der taler, men snarere folket, der hylder ham med et velsignelsesønske. Parallellen imellem de to led i tilvejebringelsen af fred – over fyrsterne og over ham, dvs. kongeskikkelsen – tyder dog mest på, at den talende bag hele udsagnet er Jahve. Under alle omstændigheder kan ordene læses som en udfoldelse eller i det mindste en antydning af, hvad der ligger i den guddommelige plan, som nu skal bringes til udførelse. I parentes bemærket er det ikke udelukket, at den græske version her bygger på en alternativ tolkning af den hebraiske konsonanttekst, vi kender fra den massoretiske udgave. De sidste ord – om ”fred og helse” over kongen, synes ikke umiddelbart at svare til noget i den hebraiske version af teksten; ordlyden minder umiskendeligt om Sirak 1,19.

Flere fortolkere har hæftet sig ved den udtalt fredelige vision, der synes afspejlet i LXX-udgaven af stedet her. Vi har at gøre med en forestilling om universel fred, knyttet til udførelsen af den guddommelige plan. Som det sidst er blevet påpeget af Joachim Schaper – på grundlag af Arie van der Kooijs studier i teologien i den græske Esajasbog – spiller netop forestillingen om den guddommelige plan en endnu mere prominent rolle i LXX-versionen af Esajas’ Bog end i den hebraiske tekst (Joachim Scha-

per, "Messianism in the Septuagint of Isaiah and Messianic Intertextuality in the Greek Bible", i: Michael A. Knibb (ed.), *The Septuagint and Messianism*, Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Loveniensium CXCIV, Leuven 2006, s. 371-380; Arie van der Kooij, "Zur Theologie des Jesajabuches in der Septuaginta", i: Henning Graf Reventlow (ed.), *Theologische Probleme der Septuaginta und der hellenistischen Hermeneutik*, Veröffentlichungen der Wissenschaftlichen Gesellschaft für Theologie, 11, Gütersloh, 1997, s. 9-25) . Her er tale om et begreb med en hel række konnotationer, hvortil også hører ødelæggelsen af de fjendtlige magter som en forudsætning for den universelle fred. Her er med andre ord tale om et tilsyneladende modsætningsfyldt indhold, hvis indre sammenhæng og kohærens imidlertid vil blive bragt for en dag som en samlet åbenbaring af Jahves vilje. Instrumentet fore denne åbenbaring er i Es 9,5 budbringeren, som Schaper tolker som en messiansk kongeskikkelse, der både har traditionelle kongelige herskeropgaver og et markant forkyndelses- eller belæringsembede.

I *Ny bibeloversættelse på videnskabeligt grundlag* har Es 9,5 følgende ordlyd:

"For et barn er født os,
 en søn er givet os,
 og herredømmet er lagt på hans skuldre,
 og man har kaldt ham:
 Et mirakel, en rådgiver, en gud, en helt,
 Fremtidsfader, lykkefyrste."
 (*Annoteret prøveoversættelse*, s. 79)

Den vigtigste forskel i forhold til 1992-oversættelsen er gengivelsen af verbernes tider, idet der her er oversat med datidsformer ("er lagt" og "har kaldt"). Baggrunden for denne forskel kan man finde i Herbeners introduktion, der rummer en præsentation af det hebraiske verbalsystem –

yderst kortfattet i betragtning af den mængde af studier over emnet, der har set dagens lys gennem tiderne – mundende ud i den i og for sig ikke ufornuftige betragtning, at de hebraiske verbalaspekter eller grammatiske ”tider” ikke i sig selv refererer til fortid, nutid eller fremtid, men snarere til forskellige måder at se verbalhandlingen på f.eks. i forhold til andre handlinger. Efter at have fastslået dette ikke just opsigtsvækkende forhold trækker Herbener dog øjeblikkeligt i land: Den tilsyneladende tidsmæssige ”elasticitet” i det hebraiske verbalsystem – som han selv lige har henvist til – betyder nemlig ikke, får vi nu at vide, ”at der er frit spil på dansk. Der skal således tungtvejende kontekstuelle grunde til at oversætte f.eks. en suffikskonjugation eller en imperfectum consecutivum med en futurisk verbalhandling, som jo ifølge vor opfattelse pr. definition er et endnu ikke foreliggende og overskueligt fænomen” (*Introduktion*, s. 153). Her er der altså åbenbart et særlig akut problem; og Herbener retter straks mistænksomhedens søgelys imod vidnesbyrd om kristne læsninger af bibelteksterne. Det sker med ordene: ”I forsøget på at finde skriftmæssig sanktion i den hebraiske bibel for en senere tids trosforestillinger har mange konfessionelle oversættelser undertiden set stort på dette forhold” (s. st.). Herefter henvises netop til Es. 9,5 som et eksempel på denne slags tendentiøse oversættelser. Verset fremdrages da også i introduktionen blandt rækken af eksempler på den kirkelige revisions forkastelige virksomhed.

Afgørende for Herbener er det åbenbart, at et fremtidigt tidsperspektiv skal udelukkes i gengivelsen af Es 9,5. Konkret sker det i oversættelsen ved, at verberne gengives på dansk i datid. Hermed fastlåses i oversættelsen en forståelse af teksten Es 9,5 som drejende sig om fortidige begivenheder. Interessant nok er denne måde at opfatte profetetekster på udtryk for en ganske bestemt fortolkningsmodel, hvor teksterne læses historiserende og relateres til en rekonstrueret fortidig kontekst (”profetens tid”). Hvad der siges om en kongeskikkelse i Es 9,5, må ifølge denne forståelse dreje sig om forhold i det 8. århundrede Juda; en eskatologisk forståelse af teksten, som vi møder i LXX, er derimod på forhånd udelukket. Det er

den samme distance til eskatologien, vi møder i den fodnote, som i *Ny bibeloversættelse* ledsager udtrykket "fremtidsfader". Ordet er en gengivelse af det hebraiske **אֵלֶּיךָ עֹד** (1992-oversættelsen: "Evigheds Fader"). I noten gives følgende forklaring til det hebraiske **עֹד**: "Udtrykket fremtid ('ad) betyder egtl.: den vedvarende fremtid, al tid (men ikke i ontologisk modsætning til "tidslighed")" (*Annoteret prøveoversættelse*, s. 79, note 258). Bag denne advarende pegefinger mod en eskatologisk tydning af det hebraiske begreb (hvor evigheden i en eller anden forstand opfattes som modsætning til tiden) gemmer sig en bestemt forståelse af teksten som udtryk for et ældre, genuint gammelisraelitisk verdenssyn, der står i modsætning til den senere jødiske og kristne eskatologi. En opfattelse af forholdet imellem Israel, Det Gamle Testamente og jødedommen, som var i kurs for en generation siden, men som i hvert fald ikke længere kan lægges til grund for forståelsen af teksterne på en så uproblematisk måde, som det sker i *Ny bibeloversættelse*.

At oversætte en tekstsamling som Bibelen – eller dele af den – indgår i en løbende traditions- og fortolkningsproces; og den enkelt oversættelse er naturligvis kun mulig på sit bestemte sted i dette forløb. Det giver – trods alle autorisationer – enhver oversættelse en karakter af foreløbighed. Det åbner dermed også mulighed for at arbejde med bibeloversættelse ud fra meget forskellige udgangspunkter. *Ny bibeloversættelse på videnskabeligt grundlag* går i en vis forstand ud fra det modsatte synspunkt i forhold til *Den nye Aftale*. I *Ny bibeloversættelse* er det teksternes fremmedhed og fortidighed, der er i fokus; de skal lige præcis ikke gøres samtidige, fortrolige eller nærværende for en nutidig læser, men omvendt fastholdes og tages til efterretning i deres fremmede, fortidige, ikke-fortrolige skikkelse. Jeg har her kritiseret den ensidighed, hvormed synspunktet søges gennemført i *Ny bibeloversættelse*; men i sig selv kan det selvfølgelig også rumme et berettiget aspekt. Berettiget i betydningen: Frugtbart for arbejdet med at forstå, fortolke og formidle teksternes indhold. Ethvert kompetent og gennearbejdet bidrag til den løbende proces, der her er ta-

le om, må på forhånd hilses velkomment. At ville monopolisere et begreb som "videnskabelig" eller at insistere på, at det kun kan dække en bestemt, snæver tilgang til oversættelsesprocessen, er til gengæld en uholdbar position.